

Grafzerken: vaak vergeten cultureel erfgoed

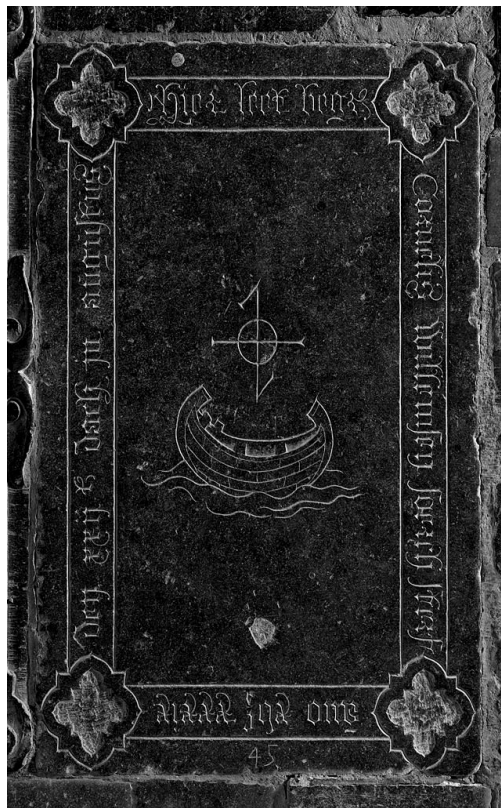
Dr. S. Oosterwijk

Grafzerken in kerken vallen meestal alleen op wanneer men er — letterlijk — over struikelt, want sommige rijk bewerkte exemplaren hebben vaak wapens en andere vormen van decoratie in hoog reliëf. Maar al te vaak heeft de tand des tijds echter zijn sporen nagelaten. Veel zerken zijn verloren gegaan en zijn nu alleen nog bekend uit oudere bronnen. Andere zijn versleten of gebroken, of hebben hun decoratie verloren, zoals de oorspronkelijk ingelegde ‘koper’platen (eigenlijk messing) waarvan dan nu alleen een inkeping rest en misschien een enkele klinknagel. Toch bieden deze zerken een rijkdom aan historische, kunsthistorische, heraldische en genealogische informatie die ons veel leert over het gebruik van de kerk, de grafcultuur en de dodengedachtenis in het verleden.

In Engeland vormen grafmonumenten al heel lang een serieus studiegebied en zijn er zelfs verenigingen aan gewijd, zoals de Church Monuments Society (<http://www.churchmonumentsociety.org>) en de Monumental Brass Society voor de studie van ‘koperen’ grafplaten (<http://www.mbs-brasses.co.uk>). Gelukkig wordt ook in veel Nederlandse kerken waar nog zerken bewaard zijn gebleven tegenwoordig steeds meer aandacht geschonken aan dit cultureel erfgoed. Het recent voltooide project ‘De grafzerken van de Sint Jan te ‘s-Hertogenbosch’ (<http://www.grafzerkensintjan.nl/>) is een geweldig voorbeeld van zo’n focus op de rijkdom onder onze voeten. Sommige kerken bezitten lijsten en plattegronden van nog aanwezige zerken, terwijl andere hun zerken speciaal als onderdeel van de kerkgeschiedenis op hun website vermelden, zoals de Onze Lieve Vrouwe Kerk in Geervliet (<http://www.dekerkvangeervliet.nl/>) en de Lambertuskerk in Vught (<http://www.lambertuskerkvught.nl/grafzerken>).

MeMO project

Grafmonumenten en -zerken zijn ook een belangrijk onderdeel van het MeMO (Medieval Memoria Online)-project, dat momenteel wordt uitgevoerd aan de Universiteit Utrecht in samenwerking met andere universiteiten: zie <http://memo.hum.uu.nl/>. Het MeMO-project richt zich op de middeleeuwse dodengedachtenis (ook wel memoria genoemd) binnen de grenzen van het huidige Nederland tot de Reformatie. Hiertoe worden, naast teksten (bijvoorbeeld grafboeken, maar ook verhalende teksten zoals kronieken en biografieën), ook memorievoorstellungen en grafmonumenten gecatalogiseerd en beschreven met als doel deze bronnen via het internet voor iedereen toegankelijk te maken. Voor grafmonu-

Hardstenen grafzerk van Cornelis Willemszoon Sorich.

umenten en -zerken is het project echter sterk aangewezen op plaatselijke kennis, omdat het er nog altijd erg veel zijn en de literatuur erover vaak ontbreekt of verouderd is.

Om gebruikers van het internet een indruk te geven van de interessante informatie die ook eenvoudige grafzerken ons kunnen verschaffen heeft MeMO een nieuwe website gecreëerd over de middeleeuwse grafzerken in de Grote of Michaëlskerk in Oudewater: <http://memo.hum.uu.nl/oudewater/index-nl.html>. Hierin vindt men ook informatie over grafzerken in het algemeen, hun verscheidenheid aan stijlen en afmetingen, en de zorg voor het hier en het hiernamaals in de middeleeuwen. De uiteindelijke database die wordt gemaakt, zal vanzelfsprekend meer informatie bieden, met uitgebreide zoekmogelijkheden voor de geïnteresseerde gebruiker.

Vloeren vol geschiedenis

Voordat het begraven in de kerk in Nederland in de vroege negentiende eeuw werd stopgezet, was het gebruikelijk om de doden — vaak de meer welgestelden die zich dit konden veroorloven — bij te zetten in graven onder de vloer van de kerk. Dit konden individuele graven zijn of grotere familiegraven, waarbij de kisten vaak in drie lagen werden opgestapeld. Vaak koos men lang vóór het overlijden al een laatste rustplaats en werd ►

ook de steen besteld: de sterfdatum kon dan later worden toegevoegd (wat niet altijd gebeurde). Men wilde het liefst zo dicht mogelijk bij het altaar begraven te worden.

De teksten op grafmonumenten zijn vaak zeer interessant. Uiteraard was de naam van de overledene een essentieel onderdeel op grafmonumenten en -zerken, want door het noemen van de naam bleef men aanwezig binnen de gemeenschappen waarvan men deel uitmaakte zoals de familie, de parochie, en de broederschappen waarvan men lid was. Op kleinere stenen vinden we vaak initialen in plaats van de volledige naam, terwijl grotere zerken vaak uitgebreide informatie bevatten over de overledene(n), hun functies en huwelijkse staat. Grotere zerken bevatten veelal latere inscripties ter nagedachtenis van familieleden uit latere generaties. Grafmonumenten hadden deels als doel de gelovigen tot gebed voor de overledenen op te roepen, en veel middeleeuwse grafteksten eindigen dan ook met 'Bidt voor de ziel'. Naast een deugdzaam leven en goede werken werden destijds ook gebeden essentieel geacht voor het zielenheil.

Een familiewapen was eveneens een belangrijk aspect, want dit vertegenwoordigde zowel status als identiteit. Personen en families die een wapenschild bezaten, profileerden zich daarmee op hun zerken, anderen hadden een — eenvoudiger — huismerk. Verder vinden we vaak andere vormen van decoratie, zoals medaillons met de evangelistensymbolen op de vier hoeken of allegorische motieven.

Maar of men nu een prestigieus grafmonument of een kleine, eenvoudige steen zonder wapenschild of huismerk had, iedere zerk droeg bij aan de status van de overledene, want de stenen moesten speciaal uit buitenlandse groeven worden ingevoerd. Dat was bijvoorbeeld kalksteen uit land in het Oostzeegebied, zandsteen uit Bentheim, of donkere hardsteen uit het huidige België. Dit betekende kosten voor materiaal en vervoer, naast de prijs van de bewerking en versiering door de steenhouwer, en de kosten van het graf zelf en de begrafenis.

Doel van het project

MeMO is een samenwerkingsproject van de Universiteit Utrecht, de Vrije Universiteit in Amsterdam, en de Universiteit Groningen en een aantal erfgoedinstanties. Daarnaast werkt MeMO ook samen met onderzoeksgroepen in het buitenland die soortgelijke projecten voor hun eigen gebieden willen opzetten. MeMO beoogt een beter inzicht te bieden in de middeleeuwse dodengedenken door het ontsluiten van de voor *memoria* relevante bronnen, zowel schriftelijke als ook objecten. Het is juist deze combinatie die MeMO uniek en zo waardevol maakt.

Dat blijkt ook als we meer willen weten over de grafcultuur. Er is veel af te leiden uit de grafmonumenten en -zerken zelf, maar er is ook een schat aan informatie over de middeleeuwse grafcultuur bewaard gebleven in plaatselijk opgestelde grafboeken. Deze zijn echter nog lang niet allemaal bestudeerd. Ook deze bronnen worden door het MeMO-project gecatalogiseerd en beschreven. Ze bieden veel informatie over wie waar en wanneer begraven werd, over de liturgische aspecten, en

over de kosten die dit alles met zich bracht. Inmiddels zijn veel vloeren vervangen of gereorganiseerd tijdens kerkrestauraties, maar dat is niet nieuw. Al tijdens de middeleeuwen werden graven hergebruikt en zerken vervangen of gerecycled, zoals we vaak kunnen afleiden uit de grafboeken en uit de zerken en inscripties zelf. Vaak vertonen later gedateerde zerken bijvoorbeeld nog de namen van de oorspronkelijke overledenen. Ook werden familiewapens niet alleen weggehakt tijdens de Franse Revolutie, toen zulke vormen van aristocratisch vertoon uit den boze waren, maar ook al veel eerder wegens hergebruik van een zerk door een nieuwe eigenaar.

Verzoek om medewerking

Wat ons dus nog rest van de veel grotere aantallen grafmonumenten en -zerken die ooit in Nederlandse kerken aanwezig waren, verdient meer aandacht. Ons cultureel en christelijk erfgoed is niet alleen interessant voor wetenschappers en toeristen, maar is ook van educatief en plaatselijk belang.

Het MeMO-project werkt samen met o.a. de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en de Stichting voor het Kerkelijk Kunstbezit Nederland (SKKN). De RCE heeft mede namens MeMO al vele prachtige foto's geproduceerd van zerken in de Oude en Nieuwe Kerk in Delft, de Sint Jan in Gouda, en eerder de Sint Jan in 's-Hertogenbosch. Verder hebben ook diverse streekarchieven hun medewerking verleend door informatie en foto's te verschaffen.

Het zijn echter vaak de koster, gidsen, vrijwilligers en vrienden van de kerken zelf die de meeste kennis hebben van wat er zich ter plekke bevindt. Alleen met zulke plaatselijke kennis kan een goed beeld verkregen worden van de aanwezigheid van monumenten in Nederland. De website over de zerken van Oudewater is daar een mooi voorbeeld van. Vandaar deze oproep aan iedereen die een steentje aan dit project wil bijdragen door middel van informatie, beschrijvingen, lijsten en/of foto's. Uiteraard zal iedereen die op deze manier aan het MeMO-project bijdraagt met name genoemd worden en op de hoogte worden gehouden van de voortgang van het project.

Mevr. Oosterwijk is coördinator grafmonumenten, MeMO-project, Universiteit Utrecht.

Contactadres:

Dr. S. Oosterwijk, MeMO-project, Universiteit Utrecht, Janskerkhof 13, 3512 BL Utrecht, tel. 030 - 2536164, mobiel 06 - 42567011, e-mail: S.Oosterwijk@uu.nl. Website Medieval Memoria Online, <http://memo.hum.uu.nl/Website> De grafzerken van Oudewater, <http://memo.hum.uu.nl/oudewater/index-nl.html>.